

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Z OBSAHU: Z.ŠKOVIEROVÁ: Kooperácia v dedinskom spoločenstve.

Y.A.JELINEK: Židia na Slovensku v 19.storočí.

Z. BEŇUŠKOVÁ: Prejavy religiozity v spoločenskom živote slovenskej dediny.

E.KOWALSKÁ: Kláštor františkánov na Slovensku a národnostný problém v 17.
a 18. storočí.

G.KILIÁNOVÁ – E.KREKOVÍČOVÁ: Research on Slovak Erotic Folklore.

Na obálke:

1. strana: Detail výzdoby dreveného piestu (Králová pri Modre), z r.1823, s motívom stromu života a Adama s Evou.
4. strana: Figurálny motív Adama a Evy na habánskom džbáne z druhej polovice 17. storočia.

Foto A.Paul, z publikácie Slovenské ľudové umenie II., Tatran, Bratislava 1954.
K článku G.Kiliánovej a E.Krekovičovej: Research on Slovak Erotic Folklore.

Dear Reader,

Slovenský národopis (*Slovak Ethnology*) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia. This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, *Slovenský národopis* deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of *Slovenský národopis* you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

HLAVNÝ REDAKTOR
Milan Leščák

VÝKONNÉ REDAKTORKY
Lubica Chorváthová
Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Lubica Droppová, Božena Filová, Emília Horváthová, Václav Hrníčko, Josef Jančář, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Martin Mešša, Ján Mjartan, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlíšené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vyniechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com
www.cejsh.icm.edu.pl
www.ceeol.de
www.mla.org
www.ulrichsweb.com
www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ŠTÚDIE

- S k o v i e r o v á**, Zita: Kooperácia v dedinskom spoločenstve 259
J e l i n e k, Yeshayahu A.: Židia na Slovensku v 19. storočí: poznámky k dejinám 271
B e ň u š k o v á, Zuzana: Prejavy religiozity v spoločenskom živote slovenskej dediny v 2. polovici 20. storočia 297

- K o w a l s k á**, Eva: Kláštor františkánov na Slovensku a národnostný problém v 17.-18. storočí 304
K i l i á n o v á, Gabriela – **K r e k o v i č o v á**, Eva: Research on Slovak Erotic Folklore 313

DISKUSIA

- Rozhovor s Prof. Jerzy Bartmińskim (Milan L e š č á k) 326

MATERIÁLY

- S r b**, Vladimír: Romové v České republice 1991 331
P e t r á š, Milan: Klenovské syrce 338
C h u r ý, Slavko: Z obsahu majetkových inventárov závislého obyvateľstva v Liptove koncom 18. a v 1. polovici 19. storočia 348

ROZHĽADY-SPRÁVY-GLOSY

- PhDr. Ján Tibenský, DrSc. sa dožil 70 rokov (Ondrej P o s s) 355
Dr.György Tábori osemdesiatnikom (Ján B o - t í k) 357
Rudolf Žatko a národopisná veda (1913–1976) (Elena P r a n d o v á) 358
Anna Zambrzycka-Kunachowicz (1931–1993) (Leszek D z i e g i e l) 359
XII. valné zhromaždenie Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV a vedecká konferencia Ludová kultúra a etnická identifikácia (Hana H 1 o š k o v á) 360

21. etnomuzikologický seminár (Jana D r o b o - v á) 364
Sympózium o kultúrnych hraniciach a národnnej identite (Soňa K o v a č e v i č o v á) 366
Konferencia „Velkoměsto – prostor společenských a kulturních inovací“ v Libliciach (Viera F e g l o v á) 368
Výstava zo zbierky K.L. Zachara (Juraj Z a - j o n c) 372

RECENZIE – ANOTÁCIE

- Palen J.John: The Urban World (Alexandra B i - t u š i k o v á) 373
Rosman A. – Rubel P.G.: The Tapestry of Culture (Alexandra B i t u š i k o v á) 374
Folklore, Folklorism and National Identification (Marta B o t í k o v á) 376
Kovačevičová, S.: Liptovský Svätý Mikuláš (Peter S a l n e r) 377
Lídé z příměstí Prahy (Zuzana B e ň u š k o v á) 378
Alltägliche Stalinismus? (Peter S a l n e r) 378
Keller J.: Nedomyšlená společnost (Rastislava S t o l i č n á) 379
Karpińska G.A. – Kopczyńska-Jaworska B. – Wozniak A.: Pracować żeby żyć, żyć żeby pracować (Peter S a l n e r) 381
Lami Š.: Stratila som partu (Kornélia J a k u b í - k o v á) 382
Anotácie 382

CONTENT

STUDIES

- S k o v i e r o v á**, Zita: Cooperation in the Rural Community 259
J e l i n e k, Yeshayahu: Jews in Slovakia in the 19th Century: Some Remarks on their History 271
B e ň u š k o v á, Zuzana: Expressions of religiousness in the social life of the Slovak village in the 2nd half of the 20th century 297

K o w a l s k a, Eva: Franciscan Monasteries in Slovakia and the Ethnic Problem in the 17th and 18th Centuries 304

Kiliánová, Gabriela – Krekovičová,
Eva: Research on Slovak Erotic Folklore 313

DISCUSSION

Interview with Professor Jerzy Bartmiński (Milan L e š č á k) 326

MATERIALS

S r b, Vladimír: Gypsies-Romanies in the Czech Republic in 1991 331

Petráš, Milan: Klenovec's Cheeses 338

Churý, Slavko: From the Contents of the Property Inventory of the Inhabitants in Liptov in the End of 18th and the First Half of 19th Century 348

HORIZONS

PhDr. Ján Tibenský, DrSc. turns 70. (Ondrej P ö s s) 355

Dr.György Tábori is 80. (Ján B o t í k) 357

Rudolf Žatko and Ethnology (Elena P r a n - d o v á) 358

Anna Zambrzycka-Kunachowicz (1931–1993) (Leszek D z i ç g i e l) 359

XII. General Assembly of Slovak Ethnological Association and the Conference "Folk Culture and Ethnic Identification" (Hana Hlôšková) 360

21 Ethnomusicological Seminar (Jana D r o b o - v á) 364

Symposium on Cultural Boundaries and National Identity (Soňa Kováčevičová) 366

Conference „Big City - a Place for Social and Cultural Innovation“ in Liblice (Viera F e g - l o v á) 368

Exhibition from K.L. Zachar's Collection (Juraj Z a j o n c) 372

BOOK REVIEWS – ANNOTATIONS

INHALT

STUDIEN

Škovierová, Zita: Kooperation in der Dorfgemeinschaft 259

Jelinek, Yeshayahu: Juden in der Slowakei im 19. Jahrhundert: Anmerkungen zur Geschichte 271

Benešková, Zuzana: Äusserungen der Religiosität im sozialen Leben des slowakischen

Dorfes in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts 297

Kowalska, Eva: Franziskanerkloster in der Slowakei und das nationale Problem im 17.–18. Jahrhundert 304

Kiliánová, Gabriela – Krekovičová,
Eva: Research on Slovak Erotic Folklore 313

DISKUSSION

Gespräch mit Professor Jerzy Bartmiński (Milan L e š č á k) 326

MATERIALIEN

Srb, Vladimír: Zigeuner-Romas in der Tschechischen Republik 1991 331

Petráš, Milan: Käse aus Klenovec 338

Churý, Slavko: Aus dem Inhalt der Vermögensinventare der Einwohner in Liptov Ende des 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts 348

RUNDSCHAU

PhDr. Ján Tibenský, DrSc. feiert den 70. Geburtstag (Ondrej P ö s s) 355

Dr.György Tábori achtzigjährig (Ján B o t í k) 357

Rudolf Žatko und die Volkskunde (1913–1976) (Elena P r a n d o v á) 358

Anna Zambrzycka-Kunachowicz (1931–1993) (Leszek D z i ç g i e l) 359

XII. Generalversammlung der Slowakischen ethnologischen Gesellschaft bei der SAW und die wissenschaftliche Konferenz „Volkskultur und die ethnische Identifikation“ (Hana Hlôšková) 360

21. Ethnomusikologisches Seminar (Jana D r o b o v á) 364

Symposium über kulturelle Grenzen und nationale Identität (Soňa Kováčevičová) 366

Konferenz „Großstadt – der Raum der gesellschaftlichen und kulturellen Innovationen“ in Liblice (Viera F e g l o v á) 368

Austellung aus den Sammlungen K.L. Zachars (Juraj Z a j o n c) 372

BÜCHERBESPRECHUNGEN – ANOTATIONEN

PREJAVY RELIGIOZITY V SPOLOČENSKOM ŽIVOTE SLOVENSKEJ DEDINY V 2. POLOVICI 20. STOROČIA

ZUZANA BEŇUŠKOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

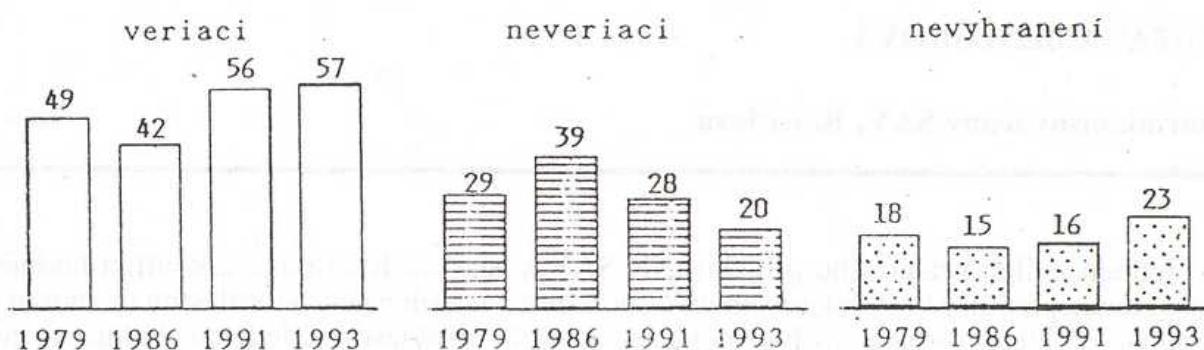
Jednou z úloh grantového projektu NÚ SAV s názvom Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry bol výskum zmien v spôsobe života súvisiacich s oblasťou duchovnej orientácie.¹ Cieľom výskumov bolo poukázať na niektoré oblasti každodennej kultúry úzko súvisiace so svetonáhladom a príslušnosťou k cirkvi, na faktory pôsobiace na ich udržanie, rozvíjanie či recesiu, ďalej sledovať, ako sa vyvíjali niektoré vzťahy medzi štátno-občianskymi a cirkevnými inštitúciami a premietali do každodenného života jednotlivca rodiny či vidieckeho spoločenstva. Vzhľadom na to, že ide o pomerne široký okruh problémov, pozornosť sme zúžili na oblasť spoločenských vzťahov a inštitucionálnych zložiek rodiných obradov.

Výskumy prebiehali v obciach v oblasti medzi Bratislavou a Trnavou, predovšetkým v Cíferi a Cataji, kvantitatívnymi i kvalitatívnymi metódami, doplnené sú o záznamy z matrík.² Keďže pri terénnom výskume z celoslovenského hľadiska išlo o mikrosondy pre zovšeobecňovanie málo validné, štúdia je doplnená o výsledky prieskumov Ústavu pre výskum verejnej mienky pri Slovenskom štatistickom úrade (ďalej UVVM). Boli vykonané na väčšej vzorke v podobnom časovom období ako jadro grantového projektu a v niektorých oblastiach sledovali veľmi podobné problémy.

Ludová nábožnosť je fenomén premietajúci sa do rôznych oblastí spôsobu života veriacich i neveriacich, často je spojená s každodennosťou, splýva s ňou. Zvlášť katolicizmus je učením, ktoré má praktickú relevanciu v každodennom živote. Religiozita sice kontrastuje s moderným sekularizovaným svetom, ale zároveň je jeho súčasťou, a to nielen v rovine každodenného života, ale i v rovine politickej, umeleckej, etickej a v ďalších sférach duchovnej kultúry. Výskum ľudovej nábožnosti je u nás pomerne zanedbaný, no i v etnologickej vedách našich západných susedov má rozvinuté len niektoré oblasti, najmä umenie, púte, uctievanie svätých, oslavy cirkevných sviatkov. Jej konfliktné podoby sú zachytené len minimálne, hoci existujú i tam, aj keď nie v takej vypuklej podobe, v akej sa s nimi stretávame u nás.

Po roku 1989 je badateľný zvýšený záujem o náboženstvo a cirkev. Je dôsledkom novonadobudnej slobody prejavu, hľadania významov postavenia cirkví v novo sa formujúcej spoločnosti, nadväzovania na vývin pred rokom 1948, prejavu demokracie a to-

lerancie ale i módy, či vstupovania cirkvi do politických záležitostí a propagandy. V časti spoločnosti tento záujem súvisí aj s vierou v morálne obrodu spoločnosti, s kompenzáciou krívd, ktoré cirkev postihli v období komunistickej vlády a s uľahčením znášania nakozených sociálno-ekonomických problémov. Religiozita občanov Slovenska sa stala v ústach niektorých politikov a verejných dejateľov argumentom pri rozhodovaní o závažných národných a spoločenských problémoch – raz jej bolo primálo, inokedy veľa, podľa ich momentálnej potreby. Po výsledkoch sčítania ľudu v roku 1991 predstavoval počet osôb hlásiacich sa k náboženskému vyznaniu 73 % obyvateľov Slovenska. Relatívnosť tohto údaja bola známa už vopred, no potvrdili ju opakovane výskumy UVVM, podľa ktorých je vývin štruktúry duchovnej orientácie občanov na Slovensku nasledovný (údaje v percentách):

(V rokoch 1979 a 1986 dopočet do 100% tvoria respondenti odmietajúci odpovedať.)³

Výskum prejavov religiozity v spoločenských vzťahoch bol vykonaný v obci Čataj, v ktorej majú silné zastúpenie katolíci i evanjelici a. v.. Katolíci boli početnejší, evanjelici však majetnejší a zastávali významnejšie spoločenské funkcie v obci. Evanjelici stáli na čele obecnej správy, neskôr roľníckeho družstva, ba aj národného výboru až do roku 1991. Pre Čataj je charakteristické, že svet evanjelikov a katolíkov sa odlišoval už na prvý pohľad – v odevе, výzdobe interiérov, v ľudovom výtvarnom prejave. Napriek mnohokrát zdôraznenému nekonfliktnému spolužitiu príslušníkov oboch konfesií, príslušnosť k jednej či druhej predurčovala sociálne zaradenie jednotlivca a od detstva i priestor, v ktorom sa pohyboval – miesto bydliska (záviselo najmä od majetnosti a tá zase súvisela s konfesiou), školu (každá konfesia mala svoju školu, katolícku navštevovali aj Židia), miesto zábavy, priateľov, kostol, farnosť. To všetko prispievalo ku konfesionálnej endogamii, čím sa upevňovali osobitosti kultúry každodenného života v rámci konfesie, ale zároveň i odlišnosti medzi oboma konfesiemi.

Konfesionálna príslušnosť bola pri volbe životného partnera významným faktorom.⁴ Medzikonfesionálne, tzv. krízne manželstvá boli v minulosti výnimkočné. Napr. matrika v 18. storočí zaznamenáva iba jeden krízny sobáš, v druhej polovici 19. storočia sa konfesionálne miešané manželstvá na evanjelickej fare už vyskytujú takmer každý rok, častejšie však v rámci reformných cirkví – evanjelickej a. v. a kalvínskej, než v kombinácii s rímskokatolíckou. V rokoch 1869–1888 tvoria miešané manželstvá 12,2 % zo sobášov uzavretých na evanjelickej fare. V prvej polovici 20. storočia boli krízne manželstvá stále výnimkou, súčasná najstaršia generácia spomína iba jedno. Od roku 1920 začalo konfesionálne miešaných manželstiev pribúdať a v rokoch 1940–1950 je ich evidovaných 18.

Hlbšia analýza sociálneho postavenia partnerov z takýchto manželstiev naznačuje, že šlo najmä o mužov – úradníkov, často pochádzajúcich z Čiech, remeselníkov a robotníkov. Len v troch prípadoch sa jednalo o mužov-roľníkov. Je evidentné, že sedliaci patrili v tomto smere k najkonzervatívnejšej zložke obyvateľov obce a keď aj porušili konfesionálnu endogamiu, spravidla sa nejednalo o prvé manželstvo, čiže zrejmá bola aj potreba doplniť na gázdovstve chýbajúcu pracovnú silu.

Pri náboženskej výchove jednotlivca zohrávala významnú úlohu rodina, v rámci rodiča matka, resp. starí rodičia. Vzhľadom na to, že konfesionalita dievčat sa určovala podľa matky a chlapcov podľa otca, s náboženskou výchovou detí rôzneho pohlavia pri odlišnej religiozite manželských partnerov mohli teoreticky vznikať komplikácie. V konkrétnom prípade, ktorý sa vyskytoval v obci, konfesionálne rozdiely zmierňovala matrilineárna náboženská výchova:

„Otec babičkin bol katolík a mama boli evanjelička. Bratov mali babička katolíkov. Ale vedeli aj to, aj to náboženstvo, lebo šak mama ich vychovávala. Aj modlit sa vedeli aj tak, aj tak.“

Rodinná, resp. aj inštitucionálna náboženská výchova má veľký podiel na duchovnej orientácii jednotlivca i v súčasnosti, čo potvrdzujú výsledky výskumov ÚVVM. Na otázku *Prečo sa považujete za veriaceho?* odpovedalo 28% veriacich „*lebo som tak vychovaný*“ a až 89% uviedlo medzi faktormi vplývajúcimi na ich kladný vzťah k náboženstvu „*rodičovskú výchovu a spomienky z detstva*“. Neveriaci sú pri formovaní svojho svetopohľadu na rodinnú výchovu menej viazaní. Na dotaz *Prečo sa považujete za nábožensky neveriaceho?* dôvodilo výchovou len 16% respondentov. 33% neveriacich uviedlo medzi faktormi vplývajúcimi na ich odmietavý vzťah k náboženstvu rodinnú výchovu.⁶

Dôležitou súčasťou náboženskej výchovy, ale i každodenného života bolo i je modlenie. Podľa výskumov z roku 1991 v tomto období praktizovala modlenie každodenne nadpolovičná väčšina veriacich.⁷ Učenie modlitieb a spoločné modlenie rodičov, alebo starých rodičov s deťmi patrilo ku každodennému večernému rituálu.

„Mama, rodičia ma zacvičovali. My sme nemali pri sebe starú mamu. Ja mám dvoch chlapcov, tých moj otec. Keď išli večer spať, sa pomodlili. Sadol si na posteľ, zvlášť u toho staršieho chlapca. Ten sa vedel pomodliť šecko keď mal tri roky. Otec nebola až tak pobožný, ale v pátek mäso nejedol, a nelehla bez toho, že by sa nebola pomodlila. V nedelu chodil do kostola, ale že by bol veľice pobožný Vtedy to bola samozrejlosť – aj do kostola ísť, aj sa pomodliť.“

Večerné či ranné modlenie bolo pre dospelých intímnu záležitosťou, v rámci religióznej socializácie v detstve však bolo najmä u katolíkov prísne kontrolované, podobne ako i nedelňá návšteva kostola. Prehnaná náboženská výchova v súčinnosti s pôsobením vládnej ideológie od konca 40. rokov mohla mať na mladých ľudí skôr opačný účinok. Nekompromisnosť a prísnosť náboženskej výchovy dokladá aj citát informátorky: „*Ja som deti kontrolovala, samozrejšia vec, aj keď prišol z kina z druhej dreziny. Keď som videla, že má aj trošku vypitie, tak som mu nič nehovorila. Ráno som mu povedala, že sa nemodlil, že musí to dohonit. Keď došol v porádku tak som išla, že či si nelehla. Mama, povídala, kontrola? No áno, a už aj klekal. No sa stalo, že si zlahčil. Do takých šestnáctich, než sa vyučil sa modlil nahlas, potom nie.*“

Významný zlom ovplyvňujúci náboženský život rodiny predstavovala zamestnanosť žien. Kým do 50. rokov 20. storočia bola väčšina vidieckych žien v domácnosti, resp. pracovali v blízkosti bydliska, s rozvíjajúcou sa zamestnanosťou žien ich čoraz viac odchádzalo do zamestnania mimo obec, alebo sa z domu vzdialovali na osemhodinový pracovný čas. Na výchovu detí zostalo ženám menej času, veľkú časť dňa materinskú sta-

rostlivosť o najmenších nahrádzali predškolské zariadenia. Ženy každodenne odchádzajúce za prácou mimo obec sa odpútavali od noriem referenčnej skupiny v obci a tie v ich súkromnom živote sa stávali menej záväznými. Začali preberať také vzory každodennej kultúry, ktoré boli pre ne v zmenených životných podmienkach zvládnuteľné. Nemalou mierou k tomu prispievala aj ateizácia zo strany štátu a spoločenská atmosféra.

V dôsledku ateizácie od roku 1948 u nás i sekularizačného vývinu vo svete nie je výnimočné, že v rámci užších príbuzenských zväzkov sa vyskytujú ľudia veriaci, aj viacerých konfesií, a bezverci či svetonázorovo nevyhranení. Hlbšia analýza jednej štvorgeneračnej rodiny⁸ ukázala, že u jednotlivých generácií má religiozita v každodennom živote odlišný význam i formu, vyplývajúce zo spôsobu života, sociálneho prostredia, hodnotových postojov i vzdelania. Jej manifestovanie je príznačnejšie pre ženy a priamo úmerné veku. U tých rodinných príslušníkov, ktorí sú názorovo nevyhranení, je rešpektovaná a tolerovaná ako integrálna súčasť každodenného života. V období komunistickej vlády veriaci zo skúmanej rodiny nepociťovali obmedzovanie náboženskej slobody. Na tie obmedzenia, ktoré vnímali (napr. že sa nehodí aby sa člen KSC prejavoval ako veriaci, že žiačka pedagogickej školy nesmie chodiť do kostola) sa adaptovali a náboženský život rodiny im prispôsobili bez väčších problémov. Adaptačný aspekt celého procesu vyjadruje konštatovanie mladej ženy-katolíčky počas rozhovoru o náboženskom živote rodiny:

„Tažko sa mi rozpráva na túto tému. Ešte nikdy sa ma to nikdo nepýtal. Nemusela som o tom takto rozmýšľať, že čo si o tom vlastne ja myslím.“

Najmä skupiny strednej a mladšej generácie sa v náboženskom živote na spoločensko-politickej pomere adaptovali pomerne bezbolestne. Výnimku tvorila skupina tých ortodoxných veriacich, ktorí sa vzhľadom na svoje zamestnanie alebo spoločenské postavenie nemohli zúčastňovať verejného náboženského života a ich súkromný a verejný život mal dvojakú tvár. Aj u radových občanov však dochádzalo k situáciám, kedy boli konfroncovaní s odlišnými ideologickými tlakmi cirkvi a štátu a nútení verejne vyjadriť svoje postoje. Takýmito situáciami boli najmä rodinné obrady, v ktorých inštitucionálnej zložke sa občania stávali objektmi tlakov tradícii a protichodných ideových systémov. Problémy, ktoré vznikali, sa spravidla neprejavovali pri samotnom priebehu obradov, ale boli prežívané v intímnom rodinnom živote.

Konflikt záujmov občianskych a cirkevných inštitúcií sa prejavuje v ich snahe o ovládnutie obradov biodromálneho cyklu. S koreňmi tohto problému, aj keď mal v krajinách bývalého východného bloku špecifické formy, sa stretávame už v čase reformácie v 17. storočí. Keď M. Luther vyčiarkol manželstvo zo zoznamu sviatostí, bol v protestantskej oblasti duchovný a teologický predpoklad na plný prechod matrimoniálnych kompetencií na štátno-občianske inštitúcie. Napokon sa dôsledky prejavili v Európe len na území Holandska a Anglicka, kde vplyvom kalvínskeho cirkevného učenia došlo k čiastočnému alebo úplnému oslobodzovaniu občianskych záležitostí od cirkevného vplyvu. V oblasti uzatvárania manželstiev a statuse pôrodných báb došlo najmä v holandských provinciách k radikálnejšej sekularizácii než v iných európskych krajinách. Zrieckli sa nielen administratívno-byrokratickej pomoci cirkvi, ale i religiózno-sakrálnemu sankcionovaniu takých centrálnych inštitúcií akými je manželstvo a rodina.⁹

Ďalšia vlna právnych zmien uzavretia manželstva na prelome 19. a 20. storočia, kedy bol občiansky sobáš uzákonený buď ako výlučná alebo alternatívna forma uzavretia manželstva, súvisela s formovaním novodobých štátov. Po nástupe komunistickej vlády na Slovensku malo zrušenie právnej platnosti cirkevného sobáša (od roku 1950) a vytváranie občianskych pendantov cirkevným obradom (i sviatkom) príčinu nie štátotvornú, ale šlo o boj dvoch antagonistických ideológií. „Z nedávnej minulosti sme boli svedkami ako

komunistická ideológia vďačne prijala pronatalitné a promanželské dedičstvo inak zatracovaného katolicizmu, keďže jej náramne vyhovovalo na zviazanie si mladých ľudí.”¹⁰

Tak ako právne nariadenia, aj ideologické vplyvy sa však do roviny obradovej kultúry premietli pretransformované do kompromisnej podoby, ktorá bola za daných podmienok ako prejav adaptácie akceptovateľná pre všetky zúčastnené strany – štátne orgány, cirkev i ľudí. Najmä na vidieku, kde je potreba inštitucionálneho potvrdenia biodromálnej zmeny u obyvateľov silnejšia, než sa to javí v meste, bola obvyklá dvojaká forma obradov – občianska i cirkevná. Treťou podobou bola privátna oslava s tradičnými obradovými prvky. Dôvody pre účasť na oboch inštitucionálnych obradoch – občianskom i cirkevnom boli v prípade troch skúmaných základných rodinných obradov – sobáša, narodenia dieťaťa a pohrebu – rôzne, pričom ideologické výrazne ustupovali iným sociálno-antropologickým faktorom. Krstíť dieťa dávali preto, lebo to považovali za tradíciu, pretože chceli vyhovieť rodičom, starým rodičom, chceli aby dieťa bolo členom cirkvi, aj keď ho ďalej nemienili nábožensky vychovávať, občiansky obrad im esteticky nevyhovoval a pod. Zároveň účasť na vítaní do života prijímalu ako samozrejmosť, prejav korektnosti voči zamestnancom a členom pozývajúcich inštitúcií – národného výboru a ZPOZ, ktorých na dedine osobne poznali, obrad prijímalu ako ozvláštenie každodenného stereotypu a tešila ich aj občianska pozornosť či darček, ktorý dostali od zúčastnených organizácií. Volba účasti len na občianskom obrade však mala spravidla ideologický podtón: členstvo alebo funkcia rodinného príslušníka v KSČ, zamestnanie v štátnych službách – na MNV, v školstve alebo v armáde a pod. Časť ľudí tejto kategórie však nachádzala riešenie v tajnom krste alebo cirkevnom sobáši mimo vlastnej obce. Neúčasť na cirkevnom obrade niektorí zdôvodňovali chýbajúcimi sviatosťami, ktoré ďalší cirkevný obrad podmieňujú, ba v takýchto prípadoch vykonaniu obradu bránila i cirkev. Zo skúmanej vzorky k neúčasti na cirkevnom obrade len málo ľudí viedla jednoznačná ateistická orientácia.

Po roku 1989 som vykonala opakovanie sondu hodnotových postojov k trom základným obradom – sobášu, pohrebu a obradom pri narodení dieťaťa. Kým výskumy z roku 1985 potvrdili pomerne vysokú mieru nevyhranenosť k cirkevnému alebo občianskemu obradu (s výnimkou pohrebu), sonda z jari 1991 obsahujúca 24 respondentov naznačila zmeny, ktoré ovplyvnil nielen spoločensko-politickej prevrat, ale i momentálne dianie v období výskumu.

V roku 1985 až 52% respondentov rovnakú hodnotu prikladalo krstu a občianskemu obradu – vítaniu do života. Zvyšní viac hodnotili krst (26,9%) a 18,7% vítanie do života. V roku 1991 sa počet nevyhranených znížil na 8,5%, o niečo viac respondentov vyššie hodnotilo vítanie do života – 51% a 42,5% sa priklonilo ku krstu.¹¹ Napriek tomu v posledných rokoch sa tento svetský obrad v obci Cífer vôbec nekoná.

Podobne vysokú ambivalenciu sme v roku 1985 zaznamenali v prípade sobášov – 59% respondentov uviedlo, že cirkevný i občiansky v nich zanecháva rovnaký dojem. Zvyšok respondentov sa približne na polovicu prikláňal buď k jednému, alebo druhému obradu. V roku 1991 klesol počet nevyhranených na 42,5%. Od júla 1992 je rovnako právoplatný občiansky i cirkevný sobáš, čo však neznamená, že by sa tým vyriešili všetky dovtedy nakopené problémy. Niektorí nemajú pre cirkevný sobáš splnené všetky sviatosti, iní by zase chceli podľa zvyku oba typy sobášov a sú i takí, ktorí si chcú cirkevný sobáš dodatočne doplniť. Po roku platnosti oboch foriem sobášov boli v obci z 19 manželstiev uzavretých občianskou formou len dva.¹² Cirkevný alebo občiansky sobáš nie je veľmi presným indikátorom religiozity obyvateľstva, pretože aj v súčasnosti na sobášiacich sa vplývajú rozličné tlaky, nemajú však politický charakter.

Dosť výrazný posun nastal v odpovedi na dotaz, ktorá časť smútočnej rozlúčky necháva v respondentoch hlbší dojem. V roku 1985 sa väčšina priklonila k cirkevnej – 61%, 30% k občianskej a len 8% hodnotilo obe rovnako. V roku 1991 výsledky sondy zjavne ovplyvnili zákaz občianskej rozlúčky na katolíckych pohreboch zo strany rímskokatolíckej cirkvi, ktorý sa stretol vo verejnosti so značným odporom.¹³ Polovica respondentov rovnako ohodnotila obe rozlúčky, 25% respondentov preferovalo cirkevnú a 17% občiansku. Názory na čisto cirkevný alebo občiansky pohreb sa v porovnaní s rokom 1985 výrazne nezmenili, aj tu však nastal mierny príklon k rovnakému hodnotenie dôstojnosti oboch obradov – 68% respondentov oproti pôvodným 54%.

Výskum prejavov religiozity v spoločenských vzťahoch obsiahol len časť problematiky a na malej vzorke. Potvrdil však skutočnosť, že spoločensko-politicke zmeny v 20. storočí sa do náboženského života premietali iba postupne, popri celkových civilizačných zmenách. Ľudová nábožnosť zostala voči politickým tlakom pomerne imúnna, ľudia sa na nové pomery v tejto oblasti každodennej kultúry adaptovali bez prerušenia kontinuity. Nemáme žiaľ porovnatelný materiál zo susedných západoeurópskych krajín, ale zdá sa, že proces sekularizácie u nás neboli napriek ateistickým tlakom bývalého politického režimu podstatne silnejší než vo vyspelých krajinách Európy.

POZNÁMKY

- 1 Výsledky výskumov boli publikované v zborníkoch : BEŇUŠKOVÁ, Z.: *Vplyv spoločensko-politickeho vývinu na zmeny v inštitucionálnych obradoch*. In: *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry*. NÚ SAV Bratislava 1991, s. 43–61; BEŇUŠKOVÁ, Z.: *Prejavy religiozity v spoločenských vzťahoch obce Čataj*. In: *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry*. NÚ SAV Bratislava 1992, s. 32–46
- 2 Pri výskume boli použité matriky obce Čataj zo Štátneho oblastného archívu v Bratislave, matričného obvodu so sídlom vo Veľkom Grobe a matričné knihy evanjelickej fary vo Veľkom Grobe.
- 3 Informácia o názoroch občanov Slovenska na postavenie cirkvi a význam náboženskej viery v živote spoločnosti. Informatívna správa Štatistického úradu Slovenskej republiky. Bratislava, jún 1993, s. 6.
- 4 SALNER, P.: *Kritériá výberu manželského partnera na Kysuciach*. (Na základe materiálu z obce Riečnica.) *Národopisné aktuality*, 15, 1978, s. 1–11.
- 5 Mená informátorov vzhľadom na intímnosť témy nezverejňujem.
- 6 Názory občanov Slovenska na miesto cirkvi v spoločenskom a politickom živote. Správa z výskumu. UVVM pri SŠÚ v Bratislave, Bratislava, august 1991, s. 11; tiež c. d. 3, s. 10, 11
- 7 c. d. 6, s. 8–9.
- 8 Išlo o katolícku rodinu pôvodom z Čataja. V najstaršej generácii je výrazne veriacou stará matka, starý otec sa prikláňa k viere predovšetkým v ľažkých životných situáciach. Ich dcéra ako členka ZPOZ vykonávala do roku 1990 pri pohreboch občianske rozlúčky, keď jej deti odrástli, začala sa intenzívnejšie venovať viere. Jej manžel má k viere vcelku odmietavý postoj, voči náboženským potrebám manželky je však tolerantný. Jej brat chodí do kostola iba na Vianoce, náboženskej výchovy svojich detí sa nezúčastňoval. Tri vnučky do kostola chodia zriedkavo, ich deti sú však pokrstené a dvaja manželia si pred cirkevným sobášom museli doplniť chýbajúce sviatosti.
- 9 SCHILLING, H.: *Religion und Gesellschaft in der Calvinistischen Republik der vereinigten Niederlande*. In: *Kirche und gesellschaftlicher Wandel in deutschen und niederländischen Städten der vierzehnten Neuzeit*. Viedeň 1983, s. 222–230.
- 10 FILADELFIOVÁ, J.–GURÁŇ, P.: *Paradoxia rodiny: mýty, pravdy, pochybnosti*. In: *Slovensko a systémové zmeny v spoločnosti*. Zv. IV. Rodina a spoločnosť v sociálnej politike. Bratislava 1992, s. 7
- 11 Preferenciu občianskeho obradu pravdepodobne ovplyvnili skutočnosti, že asi polovicu respondentov tvorili muži stredného veku a výskum sa konal v čase, keď na post premiéra vlády nastúpil J. Čarnogurský.

- 12 Pre porovnanie, v Bratislave bol pomer civilných a cirkevných sobášov v prvom polroku 1993 689:301. Večerník, 9. 8. 1993, s.7.
- 13 Problém bol viackrát prejednávaný v tlači, neskôr arcibiskup J. Sokol vysvetlil, že zákaz nebol miemený tak, ako ho pochopili niektorí kňazi (Kňazi nie sú politici. Pravda, 16. októbra 1992, s.1 a 7).

This work was supported, in part, by Grant Agency for Science (grant No 192)

EXPRESSIONS OF RELIGIOUSNESS IN THE SOCIAL LIFE OF THE SLOVAK VILLAGE IN THE 2.HALF OF THE 20-TH CENTURY

Summary

The object of the project was to research the changes in the way of life connected with the spiritual orientation of individuals. The research was focused on villages between Bratislava and Trnava and results include information from public opinion research. In the village of Čataj live both Catholics and Protestants of Augsburg confession. In the past the Catholics were more numerous, but the Protestants were better-off, held more property. Before 1950's interdenominational marriages were few. This heightened the differences between the members of both denominations. In 1950's the majority of the women started to work. This created as significant influence on the religious life of the family and on the religious education of the children. To decreasing of the religious socialization contributed the systematic propagation of atheism by the state. Deeper analysis of the life of four generations of one Catholic family showed considerable non-problematic adaptation to the changes in the religious life of the community and family. Religious feeling is respected and tolerated also on the part of those family members who don't take part in the religious life. As far as the ordinary citizens were concerned, there occurred situations in which they were confronted with different pressures from the part of the church and the state such as in family ceremonials. Ideological influences were reflected in a ceremonial culture transformed in a compromised form, which was, under certain conditions, a manifestation of adaptation accepted by all participating parts-state, church and the people. In the birth of a child the people took part in religious and civil ceremonials, and after that also in private celebrations with traditional ceremonial elements. Some people working for the state couldn't show their religiousness in public. Therefore they were baptized and married secretly outside their village. After 1989 they didn't organize civil ceremonials at all.

The Catholic church called for church funerals without civil speeches, and since 1992, civil and church weddings have the same validity. Some problems and pressures resulting from participation in church and civil ceremonies still persist. Their background is more cultural and anthropological than political.

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Vydáva Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 41, 1993, číslo 3

Vychádza štvrtfročne

Hlavný redaktor:

PhDr. Milan Leščák, CSc.

Výkonné redaktorky:

PhDr. Lubica Chorváthová

PhDr. Zora Vanovičová

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Lubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc., Doc. Emília Horváthová, DrSc., PhDr. Václav Hrníčko, PhDr. Josef Jančář, CSc., PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Martin Mešša, PhDr. Ján Mjartan, DrSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka, CSc.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Cena 39,- Sk (jednotlivé číslo), celoročné predplatné 156,- Sk

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o. P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 41, 1993, Number 3

Editors: Milan Leščák, Lubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia and Slovart, A.C., odd. časopisov, Jakubovo nám. 12, 811 09 Bratislava

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 41, 1993, No 3

Rédacteurs: Milan Leščák, Lubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Adresse de la rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

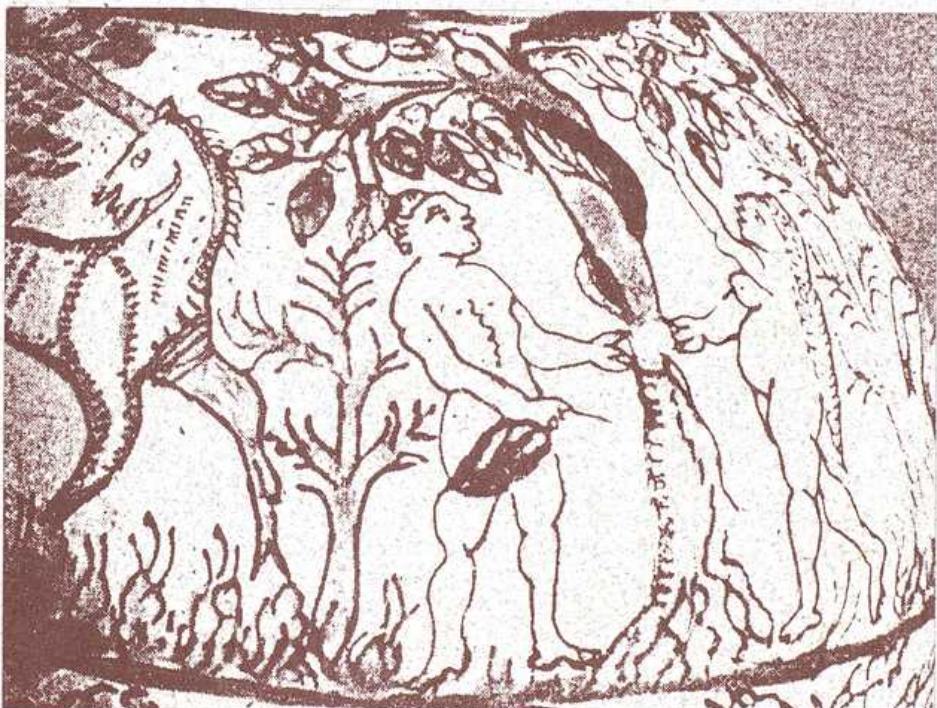
Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 41, 1993, Nr. 3

Redakteure: Milan Leščák, Lubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovakia

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

MIČ 49 616